

lekenverzet en vrijwilligerswerk, zijn pleidooi voor afbouw van verschillende sectoren van het welzijnswerk etc., niet als linkse spreekbuis voor rechtse bezuinigingen dienen. Volgens hem ontkomt hij daaraan door zich tegen dié bezuinigingen tekeren, die het instandhouden van de huidige maatschappelijke verhoudingen als uitgangspunt hebben. Akties die hier bij aansluiten dienen in de eerste plaats de autonomie van mensen te bevorderen en in de tweede plaats de autonomie-bedreigende maatschappelijke machtsmechanismen bloot te leggen.

FILOSOFEREN IN DE MARGE VAN DE ZACHTSE SEKTOR

rené boomkens

1. Politiek en politiek

De laatste maanden wordt er veel gepraat over de mogelijkheid van een linkse eenheid, in die zin dat her en der voorzichtigere pogingen worden gedaan door progressieve politici aan de praat te raken met elkaar over de scherpe scheidslijnen, die de linkse beweging doortrekken. Het doel is duidelijk: ieder vraagt zich af, of in de nabije toekomst een links meerderheidskabinet kans van slagen heeft. Van CPN tot en met PvdA is men het er over eens (uitzonderingen daargelaten), dat linkse eenheid op regeringsniveau één van de noodzakelijke voorwaarden vormt voor een wending der dingen in socialistische richting. Er is géén linkse partij meer te vinden, die niet ooit met het bestuurlijke bijltje heeft gehakt, zelfs de PSP kende zo zijn wethouders. Het werken in de diverse staatsapparaten is m.a.w. een alledaagse zaak voor de partij-activisten ter linker zijde.

Deze zelfde laatste maanden worden daarnaast gekenmerkt door een haast onafgebroken knokpartij tussen ME-ers en het staatsapparaat aan de éne en krakers, anti-kernenergieactivisten, radikale antimilitaristen, punks enz. aan de andere kant. Hier staan staatsapparaat en politieke activisten lijnrecht tegen-

over elkaar in een lichamelijke konfrontatie. Geen politieke nuances, het motto is: overleven, en zo autonoom mogelijk. Jegens de traditionele linkse partijen bestaat in deze bewegingen een haast onoverkomelijk wantrouwen. Overleven in de marges van de verzorgingsstaat lijkt het belangrijkste motto en 'strategies' perspectief van de meest radicale groepjes in deze bewegingen, voorzover je nog mag spreken over strategieën of motto's. Van één beweging kun je niet spreken, wel van gelijklopende 'thema's' en 'levensstijlen' van diverse strikt autonome groepjes binnen genoemde bewegingen, maar evenzeer ook in b.v. de vrouwenbeweging, de homobeweging, de 'mannenbeweging', bij gevangenen, gekken, ethniese groepen, etc.

Eén van de meest centrale thema's, die door de activiteiten van deze groepen en groepjes 'gepolitiseerd' worden en die in de programma's van traditioneel links niet of slechts met moeite benoembaar zijn, wordt gevormd door het 'lijfelijke', het persoonlijke, de intimiteit, seksualiteit, gekoppeld aan 'waarden' die tot nog toe politiek indifferent leken, zoals: lust, veiligheid, overleving, dood, bescherming,welzijn en geluk.

Hans Achterhuis heeft zijn boek 'De markt van welzijn en geluk' geschreven op het kruispunt van deze twee opponerende vormen van politiek-bedrijven. Het boek behandelt 'het staats-apparaat welzijnswerk' en kritiseert gangbare linkse ideologieën van het welzijnswerk en roept op tot grotere autonomie (zelfhulp) in de maatschappelijke hulpverlening, beter: het roept de konsumenten van welzijnsvoorzieningen op hun konsumentgedrag af te leggen en de hulpverlening zoveel mogelijk zelf te organiseren. Dit impliceert ook een voorzichtige pleidooi van afgewogen bezuinigingen op welzijnswerk. (Zie voor een uitgebreide weergave van het betoog van Achterhuis de inleiding van dit dossier)

Achterhuis keert zich resoluut tegen de reformistische welzijnspolitiek en plaatst zich eveneens scherp tegenover 'marxistische' analyses van het welzijnswerk, die alle een merkwaaardige zwart-wit-tekening van de geschiedenis van de welzijnsvoorzieningen leveren: was welzijnswerk voorheen kapitalistische charitas en was zijn funktie het koest, dom en aangepast houden of maken van de arbeidersmassa's, naarmate de geschiedenis voortgaat (en de sociaaldemokraten zich met regeringspolitiek gaan bemoeien) wordt het beeld steeds witter: welzijnswerk wordt nu verdedigd als verworvenheid van de arbeidersklasse; strijd voor (meer poen voor) welzijnswerk is hiervan de logiese konsekwentie. Voor Hans Achterhuis is het welzijnswerk daarentegen één continue strategie van innerlijke disciplinering van de individuen. Het is zeker de verdienste van 'De markt van welzijn en geluk' deze continuïteit van disciplinering, aanpassing, dit machts-element in het welzijnswerk te hebben aangetoond tegenover al te makkelijke il-

lusies in het emanciperende karakter hiervan; of de politiek-filosofische onderbouwing van het betoog van Achterhuis en de strategiese konsekwenties, die hij aan zijn beschouwingen verbindt, voldoende overtuigend zijn, is de vraag.

2. Filosofie en politiek

Het is niet zo maar voor de hand liggend in te gaan op het *filosofische* karakter van Achterhuis' interventie in de politiek van het welzijnswerk, want hoewel Hans Achterhuis filosoof is en het boek, zoals hij zelf zegt in zijn voorwoord, resultaat is van zijn filosofie-onderwijs bij en met andragogen, toch presenteert het boek zich niet al te nadrukkelijk als filosofies. De ondertitel 'een kritiek van de andragogie' verwijst nog enigszins naar een al te bekende filosofiese traditie, lezing van de eerste hoofdstukken overtuigt je direkt van het tegendeel. Voor de vaderlandse filosofie is 'De markt' een ongepast boek; het past zeker niet in de traditie van stoffigheid, domineespraak en zelfbevruchting van onze wijsgeren. Het is ook goed geschreven.

Dat neemt niet weg dat Achterhuis' poging zijn harde kritiek op linkse koncepties van het welzijnswerk 'filosofies te onderbouwen' middels een verbinding van elementen uit het werk van Illich, Foucault en Marx uiterst diskutabel is, soms zelfs innerlijk tegenstrijdig. Het resultaat van zijn filosofiese operatie houdt in dat hij de armoede van de hedendaagse filosofie inruilt voor een nieuwe filosofie van de armoede: alle kritiek van Achterhuis op de ideeën van Proudhon ten spijt nemen zijn eigen beschouwingen allengs steeds meer proudhonistische vormen aan: tegenover de verzorgingsstaat en haar disciplinerende machtstentakels schildert het boek voorzichtig de contouren van een soort anarchistiese afwijzingsstrategie van autonome kernen van individuen, die hun eigen welzijn organiseren in een weigering nog langer als konsument de markt te betreden, waarop geluk ruilwaarde is geworden en de autonome menselijke behoefte is zoekgeraakt.

Met name in de eerste hoofdstukken steunt Achterhuis sterk op de Marxinterpretatie en de analyses van Ivan Illich. Deze onderscheidt in maatschappijformaties twee produktiewijzen, die steeds in een bepaalde (kwantitatieve) verhouding tot elkaar staan, een autonome produktiewijze, waar bevrediging van direkte menselijke behoeften centraal staat (allerlei kleine, gesloten produktie-eenheden lijken daartoe gerekend te worden, maar ook de eenvoudige warenproduktie, waar geld nog 'werkelijk ruilmiddel' was) en daarnaast een heteronome produktiewijze, waar produktie voor de markt (van ruilwaarden dus) bepalend is. Ruilwaarde (heteronomie) staat tegenover gebruikswaarde (autonomie). Passiviteit staat tegenover activiteit. De industriële, kapitalistiese produktiewijze (beide

bijvoeglijke naamwoorden komen bij Achterhuis vaak naast elkaar voor, als gedeeltelijke synoniemen) onderscheidt zich van alle voorafgaande door een extreme uitwas van de heteronome produktiewijze: "Illich laat in zijn analyses van school, verkeer en gezondheidszorg zien, hoe sinds Marx de industriële, kapitalistische produktiewijze zich meester heeft gemaakt van de hele maatschappij. Overal hebben gebruikswaarden, dingen die mensen zelf maken ter bevrediging van hun direkte behoeften, het veld moeten ruimen voor ruilwaarden die tegen direkte of indirecte betaling verkregen kunnen worden. Vrije mensen die zelf hun leven gestalte gaven zijn vervangen door passieve, van waren afhankelijke konsumenten. Op prakties alle terreinen van het menselijk leven lijken mensen hun behoeften alleen nog maar te kunnen bevredigen via diensten van professionele instituties, waarvan de waarde kan worden gemeten en in geld uitgedrukt." (p.62)

In dit lange citaat zit de hele wereldbeschouwing van 'De markt' opgesloten. Want Achterhuis herkent met Illich, de jonge Marx, en ook een beetje met de oude Marx, overal in onze maatschappij één en hetzelfde proces, een veruitwendigingsproces; de vervreemding van de arbeider van zijn produkten is weer hetzelfde autonomieverlies; de staat is eveneens ontstaan middels een afstaan van autonomie van de burgers, middels een overdracht van de 'ganse menselijke onbevangenheid': "En net als in de religie geldt ook hier dat, naarmate de mens meer van zijn capaciteiten, behoeften en gevoelens aan de 'hemel' van de staat overdraagt, zijn autonomie afneemt: hij wordt dan, zegt Marx, in zijn aardse maatschappelijke bestaan 'als mens steeds armer'" (p.57).

Productie, konsumptie en bestuur zijn de mensen ontnomen, het menselijk geluk ligt geheel in handen van... ja, waarvan? Als we 'De markt' snel doorbladeren wordt duidelijk waaraan de menselijke autonomie is uitgeleverd: aan haar tegendeel, de heteronomie. De staat is de heteronomie van de natie (1), de kapitalistische produktiewijze is de heteronomie van de produktiewijze voor direkte behoeften, is ook de heteronomie van de arbeidskracht, en de professionele welzijnswerkers zijn de heteronomie van de actief levende, zichzelf bedruipende mens, meer nog: de wetenschap (de sociale wetenschappen) is de heteronomie van de zelfkennis van de mens.

Alles is duidelijk, en het plaatje spreekt aan, is herkenbaar. Maar waarom dat alles? Waarom geven autonome mensen hun macht uit handen aan diktatoriale burgemeesters, die vervolgens de ME op ze afsturen? Waarom leverden vrije arbeiders de macht over hun arbeidskracht in? Waarom leveren vrije mensen zich over aan professionele welzijnswerkers?

Een dergelijke 'naïeve' vraag wordt ook gesteld in het boek van Achterhuis: daar vraagt de kriminoloog Bianchi zich af of de humanistische grondleggers van welzijnsinstellingen als gevangenissen soms een beetje dommig waren. Zagen ze dan zelf

niet in dat er van hun prachtige denkbeelden en hun filantropie niets terecht kwam? En dat de gevangnissen in werkelijkheid apparaten waren, die funktioneerden in het kader van een algemene maatschappelijke disciplinerings? Bianchi en Achterhuis lossen het probleem op door het perspectief om te keren: vraag je niet langer af, waarom de gevangenis bleef voortbestaan terwijl het doel ervan niet werd bereikt, maar onderzoek wat de 'positieve' (=reële) effecten van het gevangeniswezen zijn. Zij vallen daarbij terug op het historische onderzoek van Michel Foucault. De grondslag van dit onderzoek wordt gevormd door de filosofische these van de 'nieuwe kennisruimte': Foucault ontdekt rond het jaar 1800 het beginpunt van een nieuw samenspel van kennis en maatschappelijke machtsuitoefening. Het gaat om het ontstaan van de zgn. menswetenschappen, die een breuk vormen met kennisvormen van vóór de 19e eeuw. Foucault geeft aan, dat deze menswetenschappen voortgekomen zijn uit de zgn. disciplines, "kleine en onopvallende technieken, die mensen kneedbaar, beheersbaar en kenbaar maken", tezamen het principe vormend van een nieuw type machtsuitoefening, dat aan het einde van de 18e eeuw ontstond. Foucault's onderzoek naar de menswetenschappen vindt dan ook plaats onder het perspectief van de machtswerkingen, die met het 'vertoog' van deze wetenschappen samenhangen. Het resultaat van dit samenspel van kennis en macht (kennis als macht) is de geboorte van een nieuw type mens, de mens als produkt van het 'panoptiese kerkersysteem', waaromheen onze samenleving zich als een 'kerkerarchipel' heeft gegroepeerd. Dit alles vormt in zekere zin voor Foucault de waarheid van het humanisme: inderdaad staat 'de mens' centraal in het panoptikum, maar dan als een geatomiseerd, geïndividualiseerd, tot in de kleinste details 'genoteerd' en opgesloten schepsel. Bij Bentham vallen het humanisties-utilitaristische ideaal van het grootste geluk voor zoveel mogelijk mensen en het panoptiese ideaal van de totaal geregistreerde en gedisciplineerde mens nog samen. Maar doorgaans vormt het humanisme slechts de leugen, of de halve waarheid van de moderne mens. Want 'de' mens bestaat voor Foucault pas als resultaat van de ontsluiting van de nieuwe kennisruimte, die het begin van de menswetenschappen betekende.

3. Politiek en filosofie

Wat Achterhuis in navolging van Foucault deed, kunnen wij ook doen m.b.t. onze 'naïeve' vraag in de richting van Achterhuis; wij vroegen ons af, waarom vrije mensen zich overleveren aan de macht van professionele welzijnswerkers. Wil Achterhuis' perspectief ook maar een klein stapje dichterbij gebracht worden, het perspectief van een herwonnen autonomie dus, dan zullen we minstens moeten weten, waarom zij

ooit verloren is gegaan. Willen we echter vermijden het antwoord te geven, dat Bianchi ons reeds voorzei m.b.t. de welzijnswerkers, n.l. dat de mensen nu eenmaal dom zijn, dan zullen we ook hier weer de bakens moeten verzetten. We zullen m.a.w. moeten onderzoeken, welke reële effecten geproduceerd worden door zulke 'apparaten' als de staat, het productieproces, de markt, het onderwijsapparaat en de welzijnssektor.

Hans Achterhuis doet dit door op het functioneren van deze apparaten de autonomie-heteronomie-matrix te leggen. De reële werkzaamheid van deze apparaten is dus die van de heteronomisering. En vervolgens beschrijft hij de effecten van deze apparaten door ze af te zetten tegen het verleden: in de vroegere produktiewijzen stond de bevrediging van concrete behoeften centraal, waarvoor primair gebruikswaarden werden geproduceerd. "In het kapitalisme staat echter niet de menselijke behoefte maar de markt centraal." (onderstreping van ons) (p.58)

"Niet alleen de 'self-government' van Marx, de behoefte om zichzelf politiek te organiseren en te besturen, is de mensen afgenomen, ook hun vermogen en behoefte elkaar en zichzelf te genezen, te helpen en te onderwijzen worden hun ontnomen en tegenover hen geplaatst als de activiteit van beroepskrachten." (p.59)

Maar wat waren de 'positieve' effecten van die vroegere produktiewijzen? Het is de vraag of we deze open deur nog moeten intrappen. Spartakus, Thomas Münzer, Asterix en Obelix maken duidelijk welke 'menselijke behoeften' in het oude Griekenland, in het feodalisme en in het Romeinse rijk centraal stonden en bevredigd werden. Tegenover de 'positieve' effecten van de geprofessionaliseerde welzijnszorg plaatst Hans Achterhuis de Rousseauiaanse mythe van het verloren paradijs, waar een autonome Adam en een vrije Eva voor elkaars welzijn zorg droegen. Het 'positieve' effect van zijn boek is dat de slang en de twistappel weggeretoucheerd zijn. Anders gezegd: Achterhuis heeft het steeds over maatschappijen, produktiewijzen, over de effecten van instituties en apparaten, maar in wezen schrijft hij slechts de eeuwige geschiedenis van 'de mens', van diens vervreemding. Tegelijkertijd zaagt hij met Foucault, die het heeft over kennisruimten en van mening is, dat 'de mens' relatief nieuw is aan het front der historie, de poten onder zijn eigen geschiedenisbegrip vandaan. 'De' mens is een produkt van de kennisruimte, die volgens Foucault sinds 1800 is opengebroken, of in een wat helderder taalgebruik: is een produkt van de burgerlijke ideologie, die de verhouding presenteert van de burgerij tot de resultaten van de onder haar leiding volbrachte afschaffing van het feodalisme: de realisatie van de kapitalistische produktiewijze.

Het spel van de ideologie is er één van miskennis/erkenning: erkenning van de bevrijding van de volkeren uit de afgeslotenheid van de feodale standenmaatschappij en daarmee de verwer-

ving van de juridiese status 'vrij mens' voor een ieder. Miskennen van het bestaan van een onderdrukte en uitgebuitede klasse, miskenning van het bestaan van vrouwenonderdrukking, miskenning van het verschil tussen burgerij en kleinburgerij, miskenning dus van klassenstrijd en strijd tussen de sexen.

Wellicht is het meest reële effect van 'De markt van welzijn en geluk' wel de verdwijning van ideologie en politiek van het strijdperk van het welzijnswerk. Hans Achterhuis heeft een door en door politiek boek geschreven, maar de taal van 'De markt' is opvallend on-politiek en de strategiese gedeelten verwijzen ons steeds terug naar het 'land van welzijn en geluk', waar de mensen nog Mensen waren. Welzijnswerk en filosofie maken deel uit van de ideologische apparaten van de huidige maatschappij, zijn daarmee beide inzet en terrein van ideologische strijd. Wijzen op de disciplinerende werking van welzijnswerk op zich betekent niets, als tegelijk niet wordt aangegeven, in welk kader die disciplinerende werking zich afspeelt. Soms lijkt de disciplinerende werking bijna identiek aan maatschappelijke organisatie op zich. Dan is het sprookje compleet. Belangrijker is het binnen welk 'kultureel-ideologisch project' die disciplinerende werking plaatsvindt en bij welke maatschappelijke verhoudingen dat 'project' vervolgens aansluit. Dit vereist een begrip van het functioneren van de apparaten van de kapitalistische staat en van de ideologische apparaten in het bijzonder. Niets van dit alles in 'De markt van welzijn en geluk' en dat is jammer. Want welzijnswerkers hebben niets aan de autonome mens en filosofen hebben er al te veel van gehad.

Hans Achterhuis heeft met zijn boek op doorgaans overtuigende wijze aangegeven, dat de traditionele concepties van 'links' omtrent het welzijnswerk mank gaan, te weinig rekenschap geven van de inhoudelijke werking van dat welzijnswerk en te veel om 'meer poen' roepen. In zijn poging zelf een bijdrage te leveren aan een meer inhoudelijke, politieke conceptie van welzijnswerk leidt hij ons echter terug naar de bush-bush van de humanistische filosofie, die hij - met Foucault - in de politiek rond het welzijnswerk zo verfoeit. Filosofies en politiek is dat één stap terug. Waar blijven die twee stappen voorwaarts?

Noten

- (1) Achterhuis stelt, dat Marx' staatstheorie in jeugdwerk zowel als op latere leeftijd hetzelfde autonomie-heteronomie-thema kent. De citaten uit het jeugdwerk zijn overtuigend; het ene citaat uit het latere werk - 18e Brumaire - is dat niet. Marx heeft het daar over het bonapartisme; Achterhuis citeert: "De bonapartistische staat 'drukt zo de heteronomie van de natie uit tegenover haar

autonomie'." - p. 58 - Door Marx en ook in de latere marxistische analyses, b.v. die van Trotsky, wordt het bonapartisme geanalyseerd als een specifieke vorm van uitoefening van de staatsmacht in tijden van crisis, met uitzonderlijke bevoegdheden voor de uitvoerende macht, steunend op passieve consensus van brede lagen van het volk, met name van de middenklasse. Het bonapartismebegrip heeft zo o.a. gefunctioneerd bij de analyse van het facisme. Zonder één en ander op één grote hoop te willen gooien, lijkt het me in ieder geval onjuist om 'de' kapitalistische staat samen te laten vallen met het bonapartisme, wat Achterhuis doet als hij algemene noties over 'de staat' op één lijn stelt met Marx' analyse van de klassenstrijd in Frankrijk ten tijde van Louis Bonaparte. In het zgn. Poulantzas-Miliband-debat was het Miliband, die op een dergelijke fout bij Poulantzas in diens "Pouvoir politique et classes sociales" wees. Zie Te Elfder Ure 23, Nijmegen 1979.

sept. 1980

KANTTEKENINGEN BIJ DE MARKT VAN WELZIJN EN GELUK

gertjan schuiling

Voor Hans Achterhuis is de hoofdtegenstelling in de maatschappij die tussen professionals en leken. Andere tegenstellingen bestaan niet meer of vallen daarbij in het niet. Professionals hebben de macht en zijn prima in staat voor hun belangen op te komen, de leken zijn machteloos, afhankelijk gemaakt en het passieve slachtoffer van de professionals. Zijn boek is een schreeuwende aanklacht tegen de reclame voor de gouden gids van de professionele maatschappij: "We zijn toch op de wereld om mekaar te helpen nietwaar". Want deze leus vervreemdt ons van onze 'autonome behoeften' en dringt ons 'heteronome behoeften' op.

Als je echter bedenkt, dat wie op het ene terrein een professional is, op de andere terreinen een leek is, dan is ieder mens tegelijk professional en leek, machthebber en slachtoffer,